

**Azerbaycan'ın İlk Kadın Gazetesi Işık (1911-1912)'dan Haricî Haberler:
Türk-İtalyan (Trablusgarp) Savaşı**

Ela Nur KÖSE*

Özet

On sekizinci yüzyılın sonlarında modernleşen dünyada Rusya Müslümanları arasında yenileşme hareketi İsmail Gaspıralı önderliğinde “Ceditçilik (Yenilikçilik) Hareketi” adı altında başlamıştır. Ceditçilik Hareketi, kadınların eğitim ile sosyal rollerinin daha iyi hale getirilmesini temele almıştır. Böylece Türk milletinin Rus boyunduruğundan kurtulacağı düşünülmüştür. Bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilmiş olan basın faaliyetleri ile kadınların sesleri duyurulmaya çalışılmış ve kadınların temel hak ve hürriyetlerini elde etmelerine yardımcı olunmuştur. Bahçesaray’da İsmail Gaspıralı’nın *Tercüman* Gazetesi ve daha sonra açılan Usul-ı Cedit mektepleri ile başlayan “Ceditçilik Hareketi” yalnızca İdil-Ural Türkleri arasında sınırlı kalmamıştır ve ikinci en etkili olduğu bölge Azerbaycan olmuştur.

Bu makalede Ceditçilik Hareketi’nin Türk dünyasında, özel olarak Azerbaycan’da, eğitim ve kadın meselesi temelinde toplumun modernizasyonuna etkisinden bahsedilmiştir. Modernizasyon sürecinde toplumun içerisinde bulunduğu muhafazakâr yapıya rağmen çıkarılan kadın gazetelerinin ilklerinden Bahçesaray’da çıkarılan *Âlem-i Nisvan* ve Bakü’de *Işık* Gazeteleri’nden bahsedilmiştir. Henüz hazır olmayan sosyal anlayışa ve Çarlık rejiminin baskı, sansür ve ceza gibi yıldırıcı uğraşlarına rağmen kadın gazeteleri liberal çizgide hareket etmişlerdir. Bu yayın politikasının *Işık* Gazetesi’nde en açık şekilde anlaşıldığı yazılarında Türk-İtalyan (Trablusgarp) savaşı yakından takip edilerek Rusya’nın savaştaki rolü ve çizgisi, Osmanlı Devleti’nin farklı

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.
elaakose@hotmail.com. (Makale gönderim tarihi: 28.03.2020; Makale kabul tarihi: 17.05.2020)

bölgelerinden yapılan maddi ve askeri yardımlar, savaşın gidişatı ve gelişmeleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Çarlık Rusya, Rusya Müslümanları, Ceditçilik, Kadın, Basın, Trablusgarp Savaşı.*

External News From Azerbaijan's First Women's Newspaper Işık (1911-1912): Turkish-Italian (Tripoli) War

Abstract

In the modernized world of the late eighteenth century, the renewal movement among the Muslims of Russia started under the leadership of Ismail Gaspirali under the name of "Jadidism (innovation) movement". The Ceditism movement is based on the betterment of women's social roles through education. Thus, it was thought that the Turkish nation would be freed from Russian captivity. With the press activities carried out in line with this aim, women's voices were tried to be heard and women were helped to achieve their basic rights and freedoms. The Jadidism movement, which began with Ismail Gaspirali's Tercüman newspaper and the Usul-ul Jadid schools opened in Bahçesaray, was not only limited to Idyll-Ural Turks, and the region where it was the most effective was Azerbaijan.

In this article, the influence of the Jadidism movement on the modernization of society in the Turkish world, especially in Azerbaijan, on the basis of education and women's issues is mentioned. The first of the women's newspapers published in spite of the conservative structure of the society in the modernization process were *Alem-i Nisvan* published in Bahçesaray and *Işık* newspapers in Baku. Despite the social understanding that was not yet ready and the daunting efforts of the Tsarist regime, such as repression, censorship and punishment, women's newspapers have moved along liberal lines. The Turkish-Italian (Tripoli) war was closely followed and Russia's role and line in the war, financial and military aid from different parts of the Ottoman Empire, and the progress and developments of the war were given in

the articles of *Işık* newspaper in which this publication policy was clearly understood.

Key Words: *Tsarist Russia, Russian Muslims, Jadidism, Women, Press, Tripoli War.*

Giriş

Cedidçilik Hareketi ve Türk Dünyası

18. ve 19. yy.'da Batılılar aydınlanma düşüncesi ile modernleşme yolunda adımlar atarken Doğu toplumları ise gerileme durumunda kalmıştır. Bu dönemde modernleşen toplumlar ile tanışan aydınlar, Doğu'nun gerilemesini durdurmak ve Batı'ya ayak uydurmak amacıyla modernleşme sürecine girmişlerdir. Bu ihtiyaç dahilinde İdil-Ural Türkleri arasında 18. yy.'da Cedidçilik adı verilen eğitimsel, kültürel ve siyasal bir fenomen ortaya çıkmıştır. Kırım'da başlayıp İdil-Ural'da gelişen bu hareket, daha sonra buralardan diğer Türk bölgelerine yayılmıştır. Böylece Rusya Müslümanları hem maddi hem manevi sahada toplumsal hareketliliğin olduğu bir döneme girmişlerdir.¹

Avrupa'da fen bilimleri eğitimi esas alınması; Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan itibaren Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, Batı'da yazılan eserlerin Türkçe'ye çevrilmesi ve üniversitelerin açılması; Mısır'da ıslah hareketlerinin öncüleri olan Cemaleddin Afgani, Kasım Emin ve Reşif Rıza'nın eserleri Cedidçi ulemanın dikkatlerini çekmiştir. Çünkü Rus mekteplerinde çağdaş eğitim yapılır ve teknik bilgiler öğretilirken, İdil-Ural bölgesindeki Türk mektep ve medreseleri toplumun ihtiyacına cevap vermekten çok uzak idi. Müslüman ahali asri ihtiyaçların ne olduğunu anlayacak seviyeye ulaşmış değildi, diğer yandan millî varlığın temelini İslam dini teşkil ettiğine göre, bir millet olarak yaşamının İslamiyet sayesinde mümkün olacağına kanaat getirmiş ve bu yüzden eğitim ve öğretimde her şeyden çok dinî bilgilere ehemmiyet

¹ Akdes Nimet Kurat, "Kazan Türkleri'nin Medeni Uyanış Devri" *AÜDTCF Dergisi*, XXIII, S.3-4, Ankara 1965, s. 99.

verilmiştir.² Bu konuda Albülallam Feyzhanoglu, yeni fikirler ileri sürüp neşriyat faaliyetine başlamanın doğrudan dini medreseler bitirenler arasından değil, bu medreseleri bitirdikten sonra Rus okullarında tahsil görmüş veya Rus ve Osmanlı ediplerinin eserlerini okumuş olanlardan çıktığını söylemiştir.³ Bu kişilerden biri olan İsmail Gaspıralı da, geleneksel İslam kültürüne, Rus dili ve kültürüne ve Batı fikir akımlarına vakıf olarak kendini geliştirmiştir. Gaspıralı, 1881'de Tavrida Gazetesi'nde "Rusya Müslümanları" adlı eserinde, "Avrupa kültür ve medeniyetinin olumlu yönlerini benimsemek ve bunun yanı sıra kendi manevi ve milli kültürünü korumak ve mükemmelleştirmek yoluyla bütün Rusya Müslümanları için kültürel milli bir Rönesans gerekliliğini" ifade etmiştir. Bunun için, milli kültür müesseselerinin islah edilmesi; milli hayır cemiyetlerinin kurulması; milli basının oluşturulması; Müslüman kadınların hayata katılması; milli aydın kadrolarının yetiştirilmesi gerekmektedir.⁴ Bu çerçevede onun temel siyasi tezi, Türkçülük fikri "dilde, fikirde, işte birlik" şiarıyla; İslamcılık fikri ise "Müslüman dünyasının dayanışma prensibi" üzerine kurulmuştur.⁵

"Millete hizmet etmek istiyorsan, elinden gelen işle başla" diyen İsmail Gaspıralı, 22 Nisan 1883'te "Tercüman" gazetesini çıkartmıştır. Hem Rusça hem de Türkçe yayınlanmaya başlanan *Tercüman*, Gaspıralı'nın fikirlerinin Rusya Müslümanları, Çin, Hindistan ve Osmanlı başta olmak üzere bütün Müslümanlar arasında 1883-1918 yılları arasında 35 yıl boyunca yayılmasını sağlamıştır.⁶

² Kurat, "Kazan Türkleri'nin...", s. 99.

³ İbrahim Maraş, *İdil-Ural Türklerinde Cedidçilik (Yenilikçilik) Hareketi (1850-1917)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2000, s. 36.

⁴ İsmail Göktürk, "Gaspıralı İsmail Bey'in (1851-1914) Kazanlı Âlimlerle Münasebetleri", *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 2018, V.5/ I.29, s. 3518.

⁵ Edige Mustafa Kırimal, "İsmail Bey Gaspıralı", *Türkler Ansiklopedisi*, C.18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 486.

⁶ Darhan Hıdıraliyev, "Türkistan'da Cedit Hareketinin Fikri Kaynakları ve Abay", *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S.2, 1997, s. 79-89.

Tercüman gazetesinin 23 Aralık 1894 tarihli, ‘Medrese-i İslamiyeler Mazide-Hazırda-Müstakbelde’ adlı yazısında, mekteplerin çöküşü nedeniyle yeni neslin yetişmediği ifade edilmiştir;

Feraiz ve fıkıh hıfzında bulunan kadılar, her derdin devası zihninde bulunan tabipler, yıldızların devir ve hareketini hesap eden ehl-i heyet, dünyanın 166 bir çetinden bir çetine kadar gezen, yazan, keşfeden seyyahlar; denizleri babasının bağı gibi dolanan reisler, bahriyyunlar; tedbir ve siyaseti ile kıt’aları saadetli eden devlet kişileri nerede, kayda kaldılar? Analar doğurmuyor mu zannediyorsunuz! Analar nişlesinler ki evlatlarını ehl-i kemal edecek mektepler ve medreseler yoktur.⁷

Bu ihtiyaç bağlamında Gaspıralı, *Tercüman* ile yaymış olduğu fikirlerin uygulayıcısı olacak olan Usul-ı Cedid mekteplerini açmıştır. Cedidçi ulema, yeni meseleler karşısında eski âlimlerin geleneğini ve taklidi reddederek serbest bir bakış açısıyla eleştirel düşüncenin yerleşmesi, İslam’ın kültürel köklerine dönmek, medreselerde yeni gelişen bilimlerin öğrenilmesi için yabancı dil öğretilmesi gibi hususlarda değişiklikler öngörmüşlerdir.⁸ Böylece durağan bir kültürel yapı içinde bulunan ve kendini korumak için Rusya ve onun getirdiği moderniteye kapılarını kapatan Müslüman cemaate modernleşmeyi ama modernleşirken de kendi kültürün korumayı öneren bir sistem teklif ettiler.⁹

Bu makalede Usul-ı Cedid hareketi ile birlikte Rusya Türkleri arasında başlayan modernleşme hareketinin, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda kendini temsil edebilme hak ve özgürlüğüne sahip olmayan kadınların durumlarında iyileştirmeyi amaçlayan Türk Kadın Hareketinin gelişim sürecinden bahsedilecektir. İdil-Ural bölgesinde *Tercüman* ve eki *Âlem-i Nisvan*’ın kadın hareketine önderlik etmesi ile Türk dünyasında

⁷ Selçuk Türkyılmaz, *İsmail Gaspıralı’nın Eğitim Anlayışı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013, s. 166.

⁸ Göktürk, “Gaspıralı İsmail Bey’in...”, s. 3518.

⁹ Serge Aleksandrovich Zenkovsky, *Rusya’da Türklük ve İslam*, Güncel Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 26-29.

kadınları harekete geçirirken Kafkasya'da da bu süreç Ekinci ve Işık gazetesi ile devam etmiştir. Rusya Türk Kadın Hareketi için ilk iki kadın basın organının üzerinde durduktan sonra ana kaynağımız *Işık* gazetesinde Türk-İtalyan (Trablusgarp) Savaşı hakkında verilen haberler değerlendirilecektir.

Rusya'da Türk Kadın Hareketi

İslâmiyet; evlilik, boşanma, mal-mülk edinme, insanca muamele görme, cinsiyet ayrımı gözetmeme gibi konularda kadınla erkeği eşit değerlendirdiği hâlde zaman içinde İslâm'ın yanlış yorumlanması ve Arap geleneklerinin tesiriyle kadının, toplum içindeki statüsü daraltılmış ve aile içinde karar alma mekanizmasındaki rolü kaldırılmıştır.¹⁰ Cahil mollaların, şeyhlerin ve dervişlerin oluşturduğu Kadimci ulema, yenilik hareketlerini bir Ruslaştırma siyaseti olarak görerek eski düzeni korumak için mücadele etmişlerdir. Bu nedenle bir nevi tutsaklık yaşayan kadınlar hakkında Gaspıralı şöyle demiştir:

Bu zamanda Avrupa'yı müptela eden meselenin biri de kadınlar meselesidir. Kadınlara ilim ve marifet gerek mi? Kadınlara hizmet ettirmeli mi? Bu sualler mezkûr olunuyor yüzlerce efkâr ve resail neşr olunuyor ama beynel İslam buna hacet yoktur. Çünkü ilim kadınlara dahi farz olduğunu ve sa'y ve gayret bir hayli olduklarına bin üç yüz sene burun ve mukaddem karar ve hüküm olunmuştur"¹¹

İsmail Gaspıralı, *Tercüman* gazetesini kadın meselesinde yeterli görmemiş olacak ki *Tercüman*'ın ilavesi olarak 1906 yılında, başmuharririni kızı Şefika Gaspıralı'yı tayin ettiği *Âlem-i Nisvan* Dergisi'ni çıkarmaya başlamıştır.¹² Rusya Müslümanlarının ilk kadın dergisi olan

¹⁰ Emin Özdemir, "20. Yüzyılın Başında Kazak Aydınlanmasında Kadın Teması", *Bilgi Dergisi*, S. 54, 2010, s. 212.

¹¹ Berrin Kalsın, "İsmail Bey Gaspıralı ve *Tercüman* Gazetesi", *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, C.2/ S.2, 2014, s. 111.

¹² Kamil Berse, "İsmail Bey Gaspıralı", *İslam'la Yenilenme ve Birlik: İsmail Bey Gaspıralı Kongresi*, İstanbul 2012, s.21-25.

Âlem-i Nisvan, “Müslimelere mahsus edebi ve tedrisi haftalık mecmua” olarak haftalık veya on beş günde bir 8 sayfa olarak yayımlanmıştır.¹³

Âlem-i Nisvan’da İsmail Gaspıralı kadınlara verdiği önemi ve nedenlerini şöyle izah etmiştir;

“Kâdın” büyük ma’nâlî bir sözdür; kâdın er kişilerin dünyâ yoldaşdır. Kâdın, cümlemizin vâlidesi, anâsıdır; Kâdın, cümlemizin en aciz hâlizde kânî ve südü ile besleyüb terbîye idendir; Kâdın – beni adamın nisfidir.

*“Kâdın insân” vazifesini görmez ise yâke vazifesini bilmez ise “er insânlar” aciz kalurlar, kâdınları aleme, mâhire ve vazife şinâs olmayan cemâ’atler milletler, ve ırklar temeddün idemez; medenî sa’ir milletler ile yaşayamazlar; münkariz olurlar. Târih ve ulûm ictimâ’îyeye aşinâ olanlarca bu hakikat gün gibi aşikârdır.*¹⁴

Gazetede yazılar değerlendirildiğinde en önemli problemin kadınların eğitimi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kadının meslek sahibi olması, kadın-siyaset ilişkisi, zorla evlendirilme, kadının gelişmesinde İslamiyet’in rolü ve örtünme ile batılılaşmanın yanlış anlaşılması neticesinde kadınların yozlaşması gibi konulara yer verilir.¹⁵ Bu yazılarda kadınları bilgilendirme, aydınlatma, teşvik ve yönlendirme amaçları bulunmaktadır. Yazıların bu konularda yoğunluk göstermesi hakkında destekler biçimde Fatih Kerimi, kadınlara eğitim verilmedikçe milleti kurtarmanın mümkün olmayacağı fikrini savunmuştur.¹⁶ Çünkü dünya değişim ve dönüşüm içindeyken Türk toplumunun yerinde sayması mümkün değildir. *Âlem-i Nisvan* dergisinde yayınlanan ‘Şark Kadınları’

¹³ Nadir Devlet, *Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist İsmail Gaspıralı*, Başlık Yayınları, İstanbul 2011, s.94.

¹⁴ Kadın, *Âlem-i Nisvan*, S. 26, 1910, s. 1.

¹⁵ Meral Demiryürek, “Müslüman Türk Kadın Dergilerinin ‘Kadın Meselesi’ne Osmanlı ve Rus Emperyal Bakışları: *Âlemi Nisvan*, *Kadınlar Âlemi*, *Kadın*”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.11/ S.4, 2014, s.196.

¹⁶ Fatma Özkan, “Fatih Kerimi’nin Türk Kadınına Bakışı”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.20, 2006, s.106.

adlı makalede Doğu ve Batı toplumları arasında kadının konumu ile ilgili uçurumdan bahsedilmiştir;

Çin, Hind, Bâbil, Eski İrân dünyanın en eski cem'iyet ve hey'et-i medeniyeleridir. Avrupa cem'iyeti ve devletleri bunlara göre pek genç ve yenidir; Avrupa'nın en eski hükümeti bin senelik ise Çin dört bin senelik bir hey'et-i medeniyedir.

Avrupa ile eski Asya medeniyeti arasında hayli fark vardır. En büyüğü ve en garibi "kâdınların ahvâlidir" Çin Hind ve Eski İrân medeniyetleri ve adetleri kâdınları, kâdınlığı pek aşağı derecede kaldırub hemân insanlıktan çıkarmışlardır. Erlere virilmiş hak ve müsâ'idenin onda biri kâdınlara virilmemiştir. Mala tasarrufdan, hürriyet şahsiyeden terbiye ve ma'ârifden mahrûm idilmiştirler.¹⁷

Âlem-i Nisvan'ın son sayısında Şefika Gaspıralı, "Tercüman" gazetesini rahat ettirmek için derginin yayınının durdurulmasına karar verildi." Diye yazar. Rus hükümetinin gazete üzerindeki doğrudan veya dolaylı baskısının arttığı anlaşılmaktadır.¹⁸ Âlem-i Nisvan'ın 1911'de yayın hayatının sonlanmasının ardından kadının giderek toplumsal hayata karışmasında Rus medeniyetinin yanı sıra, Batı kadını imajını yaygınlaştıran basın ve kadının serbestleşmesinin İslamiyet'e ters düşmediğini gösteren İsmail Gaspıralı'nın etkisi büyüktü.¹⁹

Âlem-i Nisvan'ın yayınlanmasının ardından Osmanlı Devleti'nde aynı amaçları taşıyan sadece kadınlar tarafından kadın dergileri yayınlanmaya başlamıştır. Ayrıca Ukrayna, Rusya ve Türkiye arşivlerinde Âlem-i Nisvan'ın sayılarının bulunması kısa yayın hayatında uluslararası takip edilen bir dergi olmayı başardığını göstermektedir.²⁰ Derginin bu

¹⁷ Şark Kadınları, Âlem-i Nisvan, S. 26, 1910, s. 1.

¹⁸ Gürcü Selcan Sağlık Şahin, "İsmail Gaspıralı, Türk Kadını ve Âlem-i Nisvan Dergisi", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.11/ S.4, 2014, s. 221.

¹⁹ Ahmet Kanlıdere, "Rusya Müslümanlarının Kongrelerinde Kadın Sorunu (1905-1917)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.2, 2000, s.142.

²⁰ Lenera Çubukçiyeva, "Alemler Nisvan", *Jenskiy Vopros na Stranitsah Jurnalı*, <https://web.archive.org/web/20180507003156/http://www.archive.gov.tatar>

başarısı beş yıl sonra farklı bir bölgede, Azerbaycan'da aynı amaca hizmet eden ilk kadın gazetesi *Işık*'ın yayın hayatına başlamasıyla hissedilmiştir.

Güney Kafkasya'da Ceditçilik Hareketi ve Kadın

Güney Kafkasya, jeopolitik konumunun ve jeolojik imkânlarının verdiği stratejik yapısı nedeniyle tarih boyunca birçok medeniyetin nüfuz mücadelesi verdiği bir alandır. Özellikle 1870'lerden sonra petrol sanayisinin gelişmesiyle Bakü, her çeşitten nüfusu ve hızlı adımlarla gelişen hayatıyla çekim merkezi haline gelmiştir.²¹ Ancak milletler arasında kalkınmanın getirmiş olduğu sosyal ve kültürel gelişmişlik aynı oranda değişiklik göstermemiştir. Kafkas milletleri arasında sosyal, kültürel ve ekonomik farklılıkların oluşmasının yanı sıra Çarlık hükümetinin milletlere göre değişen politikaları da bu farklılıkları pekiştirmiştir. Bu değişenlerden biri olan eğitim politikalarına örnek olarak Çarlık hükümeti tarafından eğitime harcanması için devlet bütçesinden ayrılan miktarlara bakıldığında bu farklılıklar görülmektedir.

Vilayet	Nüfus	Maarif Bütçesi (Ruble)
Tiflis	978.775	769.914
Yelizavetpol	871.557	18.700
Bakü	789.659	16.890
Dağıstan	586.636	267
Kars	292.498	5.808

stan.ru/magazine/go/anonymous/main/?path=mg:/numbers/2013_1_2/02/04/ (16.05.2020).

²¹ Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, Bağlam Yayınları, 1985, s.41.

Buna göre Ruslaştırma ve atıl hale getirme politikasının sonucu olarak vilâyetlere eğitim hizmetinin eşit bir şekilde dağılımının gerçekleştirilmediği gösterilmektedir. Bütçelerin belirlenmesinde vilayetlerde yaşayan gayrimüslim nüfusun yoğunluğu etkili olmuştur. Ancak bu “öteki” tavrı ve millî kimlik kaybı endişesi nedeniyle ulema, geleneksel İslam eğitiminin verildiği medreseleri tercih etmeye devam etmiştir.²² Okuma-yazmayı sadece Kur'an okumak ve gündelik konularda ihtiyaç duyulan oranda lüzumlu olduğu fikrini benimsemişlerdir. Bu yüzden eğitim seviyesi düşük kalmış ve okullaşma oranı da fazla artış göstermemiştir.²³

Medreselerin çağın gereksinimlerini karşılamayan köhnemiş yapıları ve aynı dinin vazifelerini yerine getirmelerine rağmen bütüncül bir eğitim anlayışının aksine Şii-Sünni muhalefetine yer verilmiştir. Medreselerin bu durumu nedeniyle eğitimde gelişme sağlamaması yenilikçi metotların ihtiyacını doğurmuştur. 1875'te Hasan Bey Zerdabi, Bakü'de *Ekinci* adlı gazeteyi kurmuş ve bu olay ulusal uyanışın dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir.²⁴ *Ekinci* Gazetesi, Azerbaycan'da kaliteli eğitimi yaygınlaştırmak, dil birliğini sağlamak, ana dilde gazete, kitap vs. okumayı ve ana dilde yazmayı hedeflemiştir.²⁵ Bu fikirlerin yanında kadın meselesi üzerinde durarak kadınlara kötü davranılmasına, kızların kaçırılmasına, erken yaşta evliliklere ve akraba evliliklerine şiddetle karşı çıkmıştır. Farklı ülkelerde kadın hak ve hürriyetlerine dair bilgileri “Taze Haberler” başlığı altında

²² İlber Ortaylı, “Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.9, İstanbul 1978, s. 342-363.

²³ Ahmet Kolbaşı, “İdil-Ural Türkleri'nde XIX. Yy'ın Başlarında Eğitimde Yenileşme Hareketleri”, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989, s. 86-87.

²⁴ Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten...*, s. 47.

²⁵ Elif Koç, “Çarlık Dönemi Azerbaycan Matbuatı Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi Fakültesi Dergisi*, S.60, 2018, s. 184.

yayınlamıştır.²⁶ *Ekinci*, Çarlık Rusyası'nın bir önceki nesil Azerbaycanlı yazarlarına gösterdiği olumlu tavırdan yararlanamamıştır. Zerdabi, Narodnik Görüşmelerinden, dahası Osmanlı sempatzanı tutumu yüzünden kuşku uyandıran biri olmuş ve 1877'de, yani Osmanlı-Rus savaşının ortasında gazetesi kapatılmıştır.²⁷

Hasan Bey Zerdabi'nin yanında Hacı Zeynelabidin Tagiyev de eğitim faaliyetleri ile kadınların bilinçlenerek etkili bir şekilde sosyal hayata katılımlarını artırmayı düşünmüş ve toplumun kadın ve kız çocuklarının eğitim alması hakkındaki menfi tavırlarını ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Bu nedenle kadın ve kızlar için mektep açma kararını şöyle izah etmiştir;

*Dünyanın birçok ülkesinde kadınlar da okula gidiyor, eğitim görüyorlar. Bizim Müslüman kadınlarımız ise büsbütün cahiller. Bizim kızlarımız doğacak çocuklarımızın analarıdır. Cahil anaların çocukları da cahil büyür ve eğitime yanaşmazlar... Anaları eğitilmiş olan toplum çok iş başarabilir. Anaları, kadınları eğitimsiz, cahil olan toplum kör gibidir. Ben Müslüman kızlarımızın eğitimi için masraflarını kendim karşılayacağım bir kız okulu açmak istiyorum.*²⁸

1901 yılında ilk kız mektebini açan Tagiyev, 1918 yılına kadar Gence, Şeki, Ağdaş, Bakü, Guba, Nahçıvan, Ağdam, Şusa vs. yerlerde de benzer mektepler açmıştır.²⁹ Kız mektepleri Türk dünyasının birçok yerinden şaşkınlık ve keyfiyetle karşılanırken Kadimci ulema tarafından “şeytan işi” olarak nitelendirilip Tagiyev'e desteklerinden dolayı birçok aydının evlerini yakıp öldürmeye kadar gitmişlerdir. Yaşanan bu hadiselerle rağmen Tagiyev, “Ben, kız okulunu açmaya II. Aleksandr Bakü'ye ziyaretinde beni vahşi halktan temsilci diye takdim ettikleri zaman karar

²⁶ Aynur Askerova, *Ekinci Gazetesi ve Rusya Müslümanları'nın Fikir Hayatındaki Rolü*, Eskişehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2000, s. 27-28.

²⁷ Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten...*, s. 48.

²⁸ Göktürk, “Gaspralı İsmail Bey'in...”, s. 3518.

²⁹ “Tehsil” *Azerbaycan Milli Ensiklopediyası Elmi Merkezi*, Bakı 2007, s. 685.

*verdim.*³⁰ Diyerek toplumu geliştirmenin yolunun bir kez daha kadınların eğitimiyle gerçekleştirilebileceğini vurgulamıştır. Nitekim Rusların “Rus düşünceli memur” yetiştirme kaygılarından dolayı açmış oldukları Rus okullarının sayılarının artması ve devlet tarafından mekteplerin kapatılması nedeniyle halk yeni nesil mekteplere daha fazla ilgi göstermeye başlamıştır. Hacı Zeynelabidin Tagiyev gibi halkın eğitilmesi, cehaletten kurtarılması ve gelecekte kendi kendini idare etmeye hazırlanması gibi amaçları taşıyan tüm aydınlar amaçlarına ulaşarak belli bir eğitim seviyesine sahip kitle oluşturmuşlardır.³¹

Azerbaycan’da İlk Kadın Gazetesi: Işık

19. yy. sonu 20. yy. başlarında Azerbaycan’da kadın meselesinin farkındalığı *Ekinci*, *Hayat*, *İrşad* ve *Füyuzat* gibi birçok yayın organı ve Tagiyev’in kız mektepleri aracılığıyla oluşturulmuştur. Ancak Kırım’da yayınlanan *Âlem-i Nisvan* gibi yalnızca kadınlara mahsus bir yayın organı Kafkasya’da çıkmamıştır. Bu eksikliğin farkına varan Hatice Alibeyova ve Mustafa Alibeyov, 22 Ocak 1911’de Bakü’de “*Işık*” adıyla haftalık kadın gazetesi yayınlamışlardır. Kafkasya’da kadın meselesinin bayraktarlığını üstlenen *Işık*, toplam 68 sayı çıkmıştır.³² Ancak arşiv taramalarında 1911 yılına ait 34, 1912 yılına ait 12 sayısına ulaşılmıştır.

İsmail Gaspıralı, *Tercüman* gazetesinde, Rusya Müslümanlarının anlayabileceği ortak bir edebî dil olarak Osmanlı Türkçesi olmasını istemiştir.³³ Bundan hareketle Hatice Alibeyova dergiyi Arap alfabesinde Osmanlı Türkçesine yakın Azerbaycan Türkçesinde kaleme almıştır. A3 formatında 1911 yılı gazeteleri Haşim Vezirov’un Seda Matbaasında ve 1912 yılı gazeteleri Bakü Şehir Polis İdaresinin matbaasında basılmıştır. Bu matbaa değişikliği gazetenin denetimini kolaylaştırmak amacıyla düşünülmüş olsa da 1912 yılı yazılarının 1911 yılına göre daha siyasi ve sosyal konulara ağırlık verildiği görülmektedir. Bunda ayrıca gazeteye

³⁰ Okan Yeşilot, *Hacı Zeynelabidin Tagiyev*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s. 49.

³¹ Yavuz Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994, s. 37

³² Nazım Ahundov, *Azerbaycanda Dövri Matbuat (1832-1920)*, Bibliyografiya, Azerbaycan SSR EA, Bakı 1965, s. 47.

³³ Zenkovsky, *Rusya’da Türkçülük...*, s. 29.

yönelik eleştiriler ve baskılar, Türk-İtalyan Savaşı'nın başlaması ve yazar kayıpları da etkili olmuştur.

Hacı Zeynelabidin Tagiyev tarafından fonlanan gazetenin her bir sayısı toplam 8 sayfa çıkmıştır. Gazetenin kapağında kara çarşaf giyinmiş bir kadının güneşi işaret ettiği ve çocuğun güneşi kucaklamış gibi iki elini uzattığı görülmektedir. Bu kompozisyon çizimde güzel günlerin uzakta olmadığını ve o günlere kadınlar sayesinde ulaşılabileceği anlatılmak istemiştir. Gazetenin kapağında verilen bilgilere göre *Işık* gazetesinin idaresi, Tserkovnaya ve Spasskaya sokaklarının köşesindeki 70 numaralı evdedir. Gazetenin abonelik ücretleri iki yıl boyunca sabit kalmıştır. Bakü'de aylık 3 manat yarım, altı aylık ücreti 2 manat; şehir dışında aylık 4 manat, altı aylık 2 manat 50 kapık; yurtdışında aylık 6 manat, altı aylık 4 manat olarak belirlenmiştir. Gazetenin abone sayısı ve tirajı hakkında Mustafa Bey Alibeyov, Yuharıbaşı unvanıyla kaleme aldığı "Ağa Dervişe Açık Mektup" adlı makalesinde şöyle demiştir;

*Haftada 100.000 adet gazete basılır, bundan 93.000 Bakü'de ve diğer şehirlerdeki müşterilerimize gider, lakin onun da yarısı altı aylık ve üç aylıktır. 600'ünü ücretsiz müşterilere göndeririz, 300'ünü kendimiz okuruz, 6100'ü Bakü'de sokaklarda satılıyor.*³⁴

Azerbaycan'ın yetiştirmiş olduğu devrin aydınları, 'Işık'ın çatısı altında bir araya gelmiştir; Halime Hatun Ahundova, Asya Ahundzade, Maral Hanım Nebizade, Nabat Nerimanova, Çaykıraklı Hayat ve Sona Hanım Ahundova gibi kadınların yanında; Reşid Bey Efendiyev, Mirza Ali Ekber Süleymanov, Aziz Şerif, Yusuf Kenan Rahimzade, Ağababa Yusufzade, İskender Aliyarov, Ali Yusufzade ve Pişnamazzadeler de yer almaktadır.

Gazete içerik olarak incelendiğinde mektup, şiir, hikâye, deneme, haber, ihtar ve ilan türlerine yer verildiği görülmektedir. Bu türlerde kadın hukuku ve eğitimi, çocuk bakımı ve terbiyesi, hastalıklar, ilanlar, dâhili ve harici haberler verilmiştir. Bu konular hakkında yazılar içeren gazetenin amacı, kadınların sosyal statülerinin artırılmasını sağlamak ve

³⁴ Yukarıbaşı, "Ağa Dervişe Mektup", *Işık*, S.11, 2 Nisan 1911, s. 5

bir birey olma fikrine toplumu düşünsel olarak hazırlamaktır. Gazete idaresi ise çıkış amacını şöyle belirtmiştir;

Vatanımızda şimdiye kadar ilim tahsil edip eğitim görmüş eli kalem tutan bacılarımızın, kendi vatandaşı olan bacılarının talim ve terbiyeleri için çalıştıkları görünmediği gibi; gazetelerde dahi bu hususta bir makaleleri okunduğu, görüldüğü hatıra gelmemektedir. Buna göre bilgimin azlığı ile beraber şüphesiz ilim ve irfan sahibi bacılarımızı temiz yüreklilikle bu yola sevk etmek niyetiyle devamlı olarak haftada bir defa Cumartesi (şenbe) günleri neşrolunacak "Işık" adlı bir gazete çıkarmak fikrine kapıldım.³⁵

1911 yılının son sayılarındaki idare yazılarında abone ödemelerindeki aksaklıklardan dolayı maddi sıkıntıya girildiğinden bahsedilmiştir. Gazetenin kapanmaması için Hatice Alibeyova, 1911 yılının tüm sayılarını ciltleyerek "İmparatoriçe Majesteleri Aleksandra Fyodorovna'ya" notuyla şık bir sandık içine ipeklere sararak Moskova'ya göndermiştir.³⁶ Bu önlemler *Işık*'ın kapatılmasına engel olamasa da Azerbaycan'da kadın meselesini yeni bir boyuta taşımıştır.

Işık Gazetesi'nde Türk-İtalyan (Trablusgarp) Savaşı

Işık gazetesi, Çarlık Rusya'sının sansürüne maruz kalmamak için liberal bir yayın politikası takip ederek uzun soluklu bir yayın hayatına sahip olmaya çalışmıştır. Gazetenin bu yayın politikasının en açık şekilde tezahür ettiği yazılar "Kaldır Ellerini Yuharı Men Güçlüyem", "Müslümanların İtidası" ve "Telgrafat" adlı harici haber dizisidir. Bu yazılarda genel olarak Çarlık Rusya'sı ile iyi ilişkilerin sürdürülebilirliğini sağlamayı amaçlanmıştır; "*Olarsa Türkler Rusya ile: Giderler ecnebiler kanlı sele.*"³⁷ Bu nedenle Mustafa Bey Alibeyov, Osmanlı'nın Birinci

³⁵ "Hemşirelerimize İhtar", *Işık*, S.1, 22 Ocak 1911, s. 2.

³⁶ Ragibe Memmedova, "Işık" Gazetesinin İmparatoriçe Aleksandra Fyodorovna'ya Takdim Edilmesi", *Işık Kadın*, S.1, 2014, s. 57.

³⁷ "Pir Mümtihin Ruhani Atamızın Tavsiyesi Oğlum!", *Işık*, S. 29, 8 Ekim 1911, s.2.

Dünya Savaşı'nda Almanya yerine Rusya ile ittifak kurmasını temenni etmiştir;

Bunu yaz hermişe işittirdik bugünün küçelerinde, çaycı dekanlarında perveriş tapan levtilerden, lakin bir adaletli Rus Polkovniki gelub bunları puç idub ve bizim canımızı bu Bakü uğrularından halis eyledi...

Bu soygunculuğu indi eyliyor "İtalyalular" bunlar Türklere kışkıırırlar ki kaldırınız ellerinizi yuharu, çünkü siz biz malum, fikirsiz, tedbirsiz, Türklersiniz ama biz gaddar ve şerar yol kesen İtalyalılarık, biz gerek sizi soyub olan olmanızını ellerinizden alak...

İtalyalılar böyle bağırub birden tükülübler türklerin üstüne, üç muharebe gemilerini dağıdub koşun ile batırublar ve bu saat gaddarane cenk idub Teripolya (Trablus), Preveze, Dirne ve gayri iskeleleri her taraftan topa basmaktadırlar...

'İtalya'lılar buyurmuşdular ki bizim gözümüz düşübdür denizin kazağında ki Terpoli (Trablus kıtası) oblastına... Ona göre Türkiye gerek onu bize virsun. Türkiyeliler virmediklerine göre bu saat İstanbul ile 'İtalya'nın davası başlanubdur. Gece ve gündüz muharebe gemileri Terpoliye (Portena) iskelesine koşun yerişmekdedir ve zavallı İslamın hali çok bir fena haldedir!

Osmanlıların hakkında ancak en kadim konuşusu bizim Rusya saltanatı tarafından haber virilubdur ki Rusya hermişe ki kaidesi ile kalub ve Balkan'da sakın gayri konuşulara da maslahat görür hemçin sakın ağlaşmağı... İnandığımızı göre milletler arasında Rus milleti kimi sadık, doğru, vefalı ve muteber millet yohdur ve türklerin sehvlerinin en birinci sehvide bu olubdur ki bu vakitte kimi bu bu yıla reşid konuşusunu koyub zulümler le dostluk idub bu güne kalublar. Türklerin Ruslar ile en samim kalbden dost olub birleşmeği her ikisinin hadden artık kuvvetlenmekleridir... Türkiye'deki İslam kardeşlerimizin halleri perişan olmalarına göre biz Rusya Müslümanları öz Mihriban padişah atamızdan Osmanlılara kömek dilemegimizi vacib zan biliriz...

Ve ilave arz idiyorum ki hal hazırda Türkiye'nin elinde olan mukaddes memleketler Türklere hazret mevsi ve hazret gayı hazretlerini, ahir elzaman nebisi fahir kâinat Muhammed El-Mustafa hazretlerini kalem allah, beyt'ül mukaddes, beyt'ül mamuri. Hazreti Ömer, Hazreti Ali hazretlerini Mekke ve Medineni ilmi nücum (Astronomi) ilmi filosofyanı, elcezireni ve gayrini yitirdi ise de lakin bu ahirinci 5 yüz illik arzında Türkiyeliler Türkiye'ni puç idub İmparator Wilhelm'in yüz il bundan ikdam hazırlanan köhne gemilerin alub, özleri için bir gün ağlamayub birce danede olsa ala dava gemisi yetirmeyubdur ki bu günki günde zalimlerin kabağına çıhub hukuku havatrası için şehid kanı kimi kan töküb şehid olsunlar.³⁸

Türk-İtalyan savaşı dünyanın birçok yerinde yankılanmış ve karşılık bulmuştur. İngiltere'nin 'Kelkota' adlı bölgesindeki Müslüman nüfusu, sadrazama telgraf çekerek 'istidada bulunmasını ve İslam'ın şan ve şerefini muhafaza etmesini' rica etmişlerdir.³⁹ Nitekim Azerbaycanlılar da Panislamist fikirlerle Osmanlı Devleti'nin Arap taifesinden 40.000 kadar asker toplayabileceğini düşünmüştür. Osmanlı ordusunun 30.000'e kadar Alman disiplini ile donatılmış askerlere sahip olduğu belirtilmiştir. İtalya'nın 80.000 kişi gönderirse savaşın kaybedileceği düşünölmüştür.⁴⁰ Resmî kaynaklara göre İtalya'nın modern silahlarla donanmış yaklaşık 90.000 askerine karşı Osmanlı Devleti'nin 20.000 askeri ve 50.000 gönüllü Arap birliğinin bulunduğu belirtilmiştir.⁴¹ Resmi bilgilere yaklaşık bilgiler veren *Işık* gazetesi, Mısır'dan Trablus'a 35.000 Arap'ın şehit olmak için katılımından bahsetmiştir.⁴² *Işık* Gazetesine göre, Trablusgarp'ta Araplar Osmanlı Devleti'nin bölünmesini veya yeni bir Arap devletinin kurulmasını savunmayıp Osmanlı Devleti'nin ayakta

³⁸ Mustafa Bey Alibeyov, "Kaldır Ellerini Yukarı, Ben Güçlüyüm!", *Işık*, S. 28, 24 Eylül 1911, s. 2.

³⁹ "Müslümanların İstidası" Telgrafat, *Işık*, S. 28, 24 Eylül 1911, s. 3.

⁴⁰ "Müslümanların İstidası", Telgrafat, *Işık*, S. 28, 24 Eylül 1911, s. 3.

⁴¹ Farag Agbılı, *Trablusgarp'ın İtalya Tarafından İşgali ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019, s. 105.

⁴² Telgrafat, *Işık*, S. 30, 22 Ekim 1911, s. 2

kalması ve Arap vilayetlerini Avrupalıların arzularından korumak istemişlerdir.⁴³ Bu bağlamda *Işık Gazetesi*'nde Enver Paşa'nın İtalyan birliklerine karşı ordunun askerî gücünü desteklemesi amacıyla görüşmeler yaptığından bahsedilmiştir; "London- Türkiye inkılabın kahraman fahri Enver Beğ cenabları Arabların şeyhleri ile görüşüb İtalyalılara karşı Arabların umuma cihad itmekler ibaresinde vaad alubdur."⁴⁴ Hem Osmanlı hem de İtalya hükümeti için askeri anlamda sayısal üstünlük kurmaya önem verilmiştir ki herhangi bir olası duruma karşı devlet memurları da hazır hale getirilmiştir; "İtalya-Türkiye memurları silah paylayurlar ki hemişe hazır olsunlar."⁴⁵ Hususi olarak Türkiye için 21-24 yaş aralığındaki kişilerin hazır bulunmasını ve yer değişikliği yapmamaları bildirilmiştir; "Türkiye memurları cemi cezirelerindeki raitlerine silah paylayup buyurublar ki 21 senenden ta 24 senene kimi olan vücudlar hiç yere gitmeyub hemişe hazır dursunlar."⁴⁶

İslam Dünyası tarafından İtalyanların Trablusgarp'ı işgali İslamiyet'e karşı yapılmış bir tecavüz olarak değerlendirilmiştir ve *Işık Gazetesi*'nde milli birlik ve beraberlik düşüncesiyle "*Oturana geçubdur Trablus'a ki orada ahalini İtalyalılardan üstüne kaldırsın.*"⁴⁷ denmiştir. Ayrıca Hasan Paşa oğlu Karamaklı adında bir kişinin Trablusgarp'ta bulunan insanlara destek olduğundan da bahsedilmiştir; "Her gece hücum idiyorlar; ahaliden koşun cemi olunubdur, koşun cemi olunubdur, koşun yığan arab neslinden Hasan Paşanın oğlu Karamanklı'dır ki Avrupa'da ilim tahsil idubdur ve her gece yaskıtılık (arkadaşlık) idur Taripolulara."⁴⁸ Her savaşta olduğu gibi Trablusgarp Savaşı'nda da, milli ruh ile bir araya gelen insanların yanında düşmana yardımcı olan insanlar da bulunmaktaydı. Ancak Osmanlı Hükümeti'nin bu durumdan haberi olması dâhilinde sessiz kalması mümkün değildi ve *Işık Gazetesi*'nde

⁴³ AGBİLİ, Farag, *Trablusgarp'ın İtalya Tarafından...*, s. 53.

⁴⁴ Telgrafat, *Işık*, S. 30, 22 Ekim 1911, s. 2.

⁴⁵ Telgrafat, *Işık*, S. 31, 5 Kasım 1911, s. 2; *İstoriya İtalii*, Akademiya Nauk Sssr İnstitut Aseobşey İstorii, İzdatelstvo Nauka, Vtoroy Tom, Moskva 1970, s. 391.

⁴⁶ Telgrafat, *Işık*, S. 31, 5 Kasım 1911, s. 2.

⁴⁷ Telgrafat, *Işık*, S. 29, 8 Ekim 1911, s. 2.

⁴⁸ Telgrafat, *Işık*, S. 29, 8 Ekim 1911, s. 2.

böyle bir haber verilmiştir; “Trablus’da İtalyalılar tarafından Gubernatora kömekçi tayin olunan millet lekesi Hüseyin Paşa Kamanlını Türkler tutub asublar.”⁴⁹

İtalyanların Trablusgarp’ta savaş hukukunu çiğneyerek sivil veya askeri hedef ayırt etmeksizin sayısız insanı katletmesi ve işkencelere maruz bırakmaları⁵⁰ Işık Gazetesinde şöyle ifade edilmiştir; “İtalyanlar üç günün arzında Trablus’u kasaphaneye döndürüb Arab avratlarını ve uşaklarını kurub küçeleri Arab kanından hamame (güvercin) döndürübler.”⁵¹ Bölgede yaşanan vahşete karşı Hilal-i Ahmer Cemiyeti⁵² aracılığıyla yardımlar toplanmıştır. Işık Gazetesinde toplanan bu yardımlar hakkında haberler verilmiştir⁵³;

*Roma- Mısır’dan buraya haber virilur; Mısır Müslümanlarının arasında görünmemiş heyecan galibdir. Türkiye menfaatine her bir yerde iane cemi idilur. İki milyon markadan ziyade iane cemi olunmuşdur. Mısır gazeteleri cemaati Mısır’da olan İtalyalıları boykotaj etmeğe davet eyliyorlar. Bu maksad ile de onların siyahasını gazetede yazıyorlar.*⁵⁴ *Selanik- Kuveyt Şeyhi Abdulsabud Arablarından igirmi beş min asker Trablus’a göndermek için toplamış ve Türkiye askerlerine muharebede sarf olunmak için yetmiş min Frank (Frank 38 kapıkdir) iane itmiştir.*⁵⁵ *El-Kahire’den Türklere çok fedailer kömek gidubdurlar ki onlar asker ile muharibe itsinler.*⁵⁶ *Mısır’da Türkiye’ye kömekden ötürü mahsusi bir cemiyet teşkil olunubdur ve Mısır’dan Trablus’a*

⁴⁹ Telgrafat, Işık, S. 30, 22 Ekim 1911, s. 2.

⁵⁰ Memet Yetişgin, Ömer Fatih Başkan, “Trablusgarp Savaşı’nda İngiliz Teğmen Herbert Gerald Montagu’nun Faaliyetleri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.7/ S.3, 2018, s. 1536-1553.

⁵¹ Telgrafat, Işık, S. 30, 22 Ekim 1911, s. 2.

⁵² Mesut Çapa, “Osmanlı’nın Batılılaşma Sürecinde Bir Dernek: Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti”, *Perspectives on Ottoman Studies*, Berlin 2010, s. 431.

⁵³ Kemal Beydilli, “Trablusgarp Savaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.2, 2016, s. 613-616.

⁵⁴ Telgrafat, Işık, S. 29, 8 Ekim 1911, s. 2.

⁵⁵ Telgrafat Haberleri, Işık, S. 32, 19 Kasım 1911, s. 1.

⁵⁶ Telgrafat, Işık, S. 31, 5 Kasım 1911, s. 2.

*Türkiye askeri için kaçak yoluna yarım milyonluk silah, top ve pulamitler (makineli tüfek) gidub.*⁵⁷

Rusya-Osmanlı İttifakı'nın kurulacağından çekinen İtalya, Rusya'nın bu savaşta üstleneceği rolü yakından takip etmiştir. 28 Eylül 1911'de İtalya'nın Trablusgarp'ın işgali için Osmanlı Hükümeti'ne ultimatoma verirken bu ultimatoma metnini Rusya'nın İstanbul'da bulunan elçisine de bildirerek Trablusgarp'taki işgalini meşru göstererek Rusya'nın tepkisinden kaçınmak istemiştir;

Trablus bölgesi yıllardır huzursuzluk içindedir ve İtalya'nın çıkarları Osmanlı Hükümeti tarafından takip edilmektedir. Buna son vermek için tek yol bölgenin İtalya yönetimine geçmesidir. Aynı zamanda Osmanlı Hükümeti'nin Trablusgarp ve Bingazi'deki halka yönelik küçümseyici tutumuna da son verilmesi gerekmektedir. Ayrıca Kuzey Afrika ve diğer bölgelerin ihtiyaçlarının da bu bölge aracılığıyla sağlanacaktır. Bölgenin İtalya sahillerine yakın olması da İtalya'nın bölgeye iletişimini kolaylaştıracaktır.⁵⁸

İtalya'nın bu tavrına karşılık Rusya'nın 'sıcak deniz politikası'na ortak yeni ve güçlü bir rakip yerine zayıf bir rakip istemiş ve Osmanlı'ya yardımda bulunmuştur. Bu bağlamda Roma'dan alınan haberlere göre; *"Aleksandriya'dan Trablus'a Türkiye askeri için üç yüz deveden ibaret bir kervan azuka (yenilebilir gıda ürünleri) ve levazimat-ı harbiye ile geçmiştir."*⁵⁹ Hatta Rusya ve İngiltere tarafından İtalya'nın 'On İki Adalar' Denizinden çekildiğine dair haber verilmiştir. Ancak bu haberin doğru olmadığı gazetenin bir sonraki sayısında deniz muharebelerine dair verilen haberlerden anlaşılmaktadır; "Rus ve İngiliz sultanlarının

⁵⁷ Telgrafat, *Işık*, S. 31, 5 Kasım 1911, s. 2.

⁵⁸ Tatyana İgorevna, *Liviya v Mejimperialistiçeskih Protivoreçiyah (1911-1915 gg.)*, Dissertatsiya na Sönskanie Uçenoy Stepeni Kandidata İstoriçeskih Nauk, Sankt Peterburgskiy Gosudarstvenniy Universitet, Sankt-Peterburg 2105. s. 84.

⁵⁹ Telgraf Haberleri, *Işık*, S. 32, 19 Kasım 1911, s. 1.

buyruklarına göre İtalyan gemileri “On İki” adalar denizinden çekilublar.”⁶⁰

İtalya, Trablusgarp'ta bir yılı aşkın bir süre savaşmasına rağmen somut bir galibiyet elde edemedi, Osmanlı Devleti'nin başka topraklarını tehdit altında bulundurup, denizlerini ablukaya alarak ve adalarını işgal ederek yıldırıma çalışmıştır.⁶¹ Bu bağlamda denizde savaş başlayacağına dair *Işık* Gazetesinde haberler verilmiştir; “Osmanlıların muharibe gemileri bu sefurdan çihublar ki bu yahunda şiddetli deniz muharibesi gözlenur.”⁶² Bu haberlerde dikkat çeken unsurlardan en önemlisi yine Rusya'nın Türk-İtalyan savaşındaki çizgisidir. Verilen haberlerden anlaşıldığına göre İtalyanlar Rusların bölgedeki nüfusundan rahatsızdır;

*Roma'dan alınan haberlere göre İtalya istiyor ki Rusya'nın Dardannili topa tutmamak baresinde virilen notasına itiraz etsun.*⁶³ *Peterburg'dan verilen haberlere nazaran İtalya Dardanili topa tutmuş olar ise o vakit Osmanlı'ya tarafdar olarak Rusya bilate'ehhür İtalya'ya hücumu mecbur olacaktır.*⁶⁴

Savaşın gidişatı ile ilgili verilen haberlere göre Türkler tarafından kaybedilen birçok yerin geri alındığı ve İtalyanların esir düştüklerine dair haberler ile savaşın Türkler lehine olduğu izlenimi verilmiştir. Gazetenin Londra, Paris, Berlin ve İstanbul'dan elde ettiği haberlere göre;

*Türkler Trablus'da İtalyalılardan 7000 yaralayub ve katl edubler, 5000 esir edibler, 95 top, 37 pulimiyut (makinelî tüfek), 17000 tüfenk ve yüz min beşik patron alublar ve hemçin Trablus'un çok birisini geru kaytarublar.*⁶⁵ *London- İngiliz*

⁶⁰ Telgrafat, *Işık*, S. 31, 5 Kasım 1911, s.2.

⁶¹ Mustafa Arık, *Trablusgarp Vilâyeti Üzerinde İtalya Tehdidinin Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Askerî-Siyasî Tedbirler (1881-1911)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 3.

⁶² Telgrafat, *Işık*, S. 29, 8 Ekim 1911, s.2.

⁶³ Telgraf Haberleri, *Işık*, S. 32, 19 Kasım 1911, s. 1.

⁶⁴ Telgraf Haberleri, *Işık*, S. 32, 19 Kasım 1911, s. 1.

⁶⁵ Telgrafat, *Işık*, S. 30, 22 Ekim 1911, s. 2.

gazetelerine yazılan telgraflara göre Türkler Trablus'u geri aldılar.⁶⁶ Paris- iki gün muharebe oldandan sonra Türkler Trablus'u geru alublar.⁶⁷ İtalyalılar istiyorlar ki Pirveti, Selanik, İzmir, Rodos ve Midilli'yi denizden topa bassunlar.⁶⁸ Berlin- İstanbul'dan yetişen sahih habere göre İtalyalılar Trablus virub esir düşübler.⁶⁹ Noyabrın birinde Türkler Derene'ye hücum ettilerse de, lakin sonra geru çekilmeğe mecbur oldular.⁷⁰Trablus kalesine giden Türk askeri hücum ettiyse de gene geru kayttılar.⁷¹Diputat Reşif Beğ, Trablus'dan telgraf çeker ki muharebe vaktinde İtalyalılar yarakların (silah) atub çok sürsat koyub kaçtılar ve telgrafhane Türklerin teşriflerine geçti.⁷² London- Bingazi'de Türkler İtalyanların üste od ağıdırub şiddetlu dava ettiler: 27 zabıt 3500 asker helak idub, İtalyanların tamam ordugâhlarını dutub, cemi yarak(silah) ve sürsatların (zorunlu alacaklar) alub, kalanlarında esir idubler.⁷³ Trablus'da İtalya asker erinin azukası kurtarub tamam olmuşdur.⁷⁴

Işık Gazetesinde Türk-İtalyan savaşının gidişatı ile ilgili haberler verilirken Türkler lehine haberler verilmiştir. Bu haberler Londra, Paris, Berlin, Petersburg, Selanik, İstanbul, Mısır ve Kahire'den elde edilen bilgilere göre verilmiştir. Haberlerin yurtdışı kaynaklı olması *Işık* Gazetesi'ni ulusal gazetelerin arasından sıyrıp uluslararası bir nitelik kazanmasını sağlamıştır.

Işık Gazetesi, 1911-1912 yılları arasındaki yayın hayatında Trablusgarp Savaşı hakkında toplam 5 sayısında 32 haber ve 2 makaleye yer vermiştir. Bunlar 8 Ekim 1911- 19 Kasım 1911 tarihleri arasında

⁶⁶ Telgrafat, *Işık*, S. 30, 22 Ekim 1911, s. 2.

⁶⁷ Telgrafat, *Işık*, S. 30, 22 Ekim 1911, s. 2.

⁶⁸ Telgrafat, *Işık*, S. 30, 22 Ekim 1911, s. 2.

⁶⁹ Telgrafat, *Işık*, S. 30, 22 Ekim 1911, s. 2.

⁷⁰ Telgrafat, *Işık*, S. 30, 22 Ekim 1911, s. 2.

⁷¹ Telgrafat, *Işık*, S. 31, 5 Kasım 1911, s. 2.

⁷² Telgrafat, *Işık*, S. 30, 22 Ekim 1911, s. 2.

⁷³ Telgrafat, *Işık*, S. 8, 17 Mart 1912, s. 1.

⁷⁴ Telgrafat, *Işık*, S. 31, 5 Kasım 1911, s. 2.

yoğunlaşmıştır ancak bir yıl kadar uzun bir süre savaştan haber verilmemişken 17 Mart 1912'de tek bir haber verilmiştir. Savaşın Türkler aleyhine sonuçlanması nedeniyle olacak ki savaştan haberlerin gelmesi kesilmiştir.

Sonuç

Siyasi, sosyal ve kültürel alanda birçok yeniliği içerisinde barındıran çok programlı bir oluşum olan Cedidçilik hareketini ortaya koyan İsmail Gaspıralı, *Tercüman* gazetesi ile Rusya Türkleri arasında milli birlik ve beraberlik duygusunu aşlamayı planlamıştır. “Dilde, fikirde, işte birlik” şiarıyla hareketinde basını araç olarak kullanarak toplumda yenilikçi fikirlerin oluşabilmesi için bir algı oluşturmuştur.

Modernist fikirlerin Rusya Türklerinin yaşadığı sorunlara çözüm niteliğinde olması, Türk kadınının toplumdaki konumunun iyileştirilmesinde de rol oynamıştır. İsmail Gaspıralı'nın kızı Şefika Gaspıralı'nın *Tercüman*'ın eki olarak yayınladığı *Âlem-i Nisvan* dergisi, Türk dünyasında kadın hareketinin başlangıcı olmuştur. Kadınların hak ve özgürlük mücadelesinde yeni bir dönemi başlatan bu derginin Kafkasya'daki yansıması ise *Işık* gazetesi olmuştur.

Işık gazetesi, tamamen kadınları bilinçlendirme ve kadınların sorunlarını dile getirip bunları çözümlenme amacı taşımıştır. Gazetenin 'Dâhili ve Haricî Haberler' bölümünde de gazetenin amacına uygun olarak Finlandiya gibi gelişmiş ülkelerde kadınların durumları hakkında bilgiler vererek şark kadınlarını eğitime teşvik edilmiştir. Gazetenin bu bölümünde yer alan tek siyasi haber ise kadınlar hakkında değil, 1911 yılında Osmanlı Devleti ile İtalya arasında gerçekleşen Trablusgarp Savaşı'dır. Gerek doğrudan cepheden gerekse dünyanın farklı yerlerindeki basın organlarının verdiği haberlerden Trablusgarp Savaşı ile ilgili gelişmeler yakından takip edilmiştir.

Işık Gazetesi'nde savaş hakkında verilen haberlerde dikkat çeken bir unsur olarak dönemsel olarak daha çok ümmet ve millet bilincinin ifadeleri olan 'Müslüman' ve 'Osmanlı' kavramları tercih edilmesine rağmen bu savaş 'Türk'lerin savaşı olarak nitelendirilmiş ve Osmanlı

Devleti yerine ‘Türk Hükümeti’ veya ‘Türkiye’ ifadeleri kullanılmıştır. Bu kavramların tercih edilmesinde Rusya Müslümanları arasında Osmanlı Devleti’ni siyasi ve iktisadi bunalıma sürükleyen önemli savaşlardan biri olan Türk-İtalyan (Trablusgarp) Savaşı yakından takip edilerek *Işık* Gazetesinde haberler verilmesi Azerbaycan Türklerinin kendilerini Osmanlı Devleti’nin bir parçası olarak kabul ettiklerinin ve aynı derdi paylaştıklarının ifadesi olarak değerlendirilebilir. 109 yıl önce yaşanan bu durum bugün Türkiye ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki “Tek Millet İki Devlet” anlayışı ile hâlâ devam etmektedir.

Kaynakça

“Tehsil” *Azerbaycan Milli Ensiklopediyası Elmi Merkezi*, Bakı 2007, s. 677-700.

“Hemşirelerimize İhtar”, *Işık*, S.1, 22 Ocak 1911.

“Müslümanların İstidası” *Telgrafat*, *Işık*, S. 28, 24 Eylül 1911.

“Pir Mümtehin Ruhani Atamızın Tavsiyesi Oğlum!”, *Işık*, S. 29, 8 Ekim 1911.

AGBİLİ, Farag, *Trablusgarp’ın İtalya Tarafından İşgali ve Osmanlı Devleti’nin Tutumu*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

AHUNDOV, Nazım, *Azerbaycanda Dövri Matbuat (1832-1920)*, Bibliyografiya, Azerbaycan SSR EA, Bakı 1965.

ALP, İlker, “Balkan Savaşları’nda Türk ve İslam Dünyasından Gelen Yardımlar”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C.7/ S.2, 2018, s. 273-309.

ARIK, Mustafa, *Trablusgarp Vilâyeti Üzerinde İtalya Tehdidinin Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Askerî-Siyasî Tedbirler (1881-1911)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

ASKEROVA, Aynur, *Ekinci Gazetesi ve Rusya Müslümanları’nın Fikir Hayatındaki Rolü*, Eskişehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2000.

BERSE, Kamil, “İsmail Bey Gaspıralı”, *İslam’la Yenilenme ve Birlik: İsmail Bey Gaspıralı Kongresi*, Dersaadet Kültür Platformu, İstanbul 2012, s. 21-25.

BEYDİLLİ, Kemal, “Trablusgarp Savaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.2, 2016, s. 613-616.

ÇAPA, Mesut, "Osmanlı'nın Batılılaşma Sürecinde Bir Dernek: Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti", *Perspectives on Ottoman Studies*, Berlin 2010, s. 425-440.

ÇUBUKÇİYEVA, Lenera, "Âlemi Nisvan", *Jenskiy Vopros na Stranitsah Jurnalnala*, https://web.archive.org/web/20180507003156/http://www.archive.gov.tatarstan.ru/magazine/go/anonymous/main/?path=mg:/numbers/2013_1_2/02/04/ (16.05.2020).

DEMİRYÜREK, Meral, "Müslüman Türk Kadın Dergilerinin 'Kadın Meselesi'ne Osmanlı ve Rus Emperyal Bakışları: Âlemi Nisvan, Kadınlar Âlemi, Kadın", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.11/ S.4, 2014, s. 186-208.

DEVLET, Nadir, *Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist İsmail Gaspıralı*, Başlık Yayınları, İstanbul 2011.

GÖKTÜRK, İsmail, "Gaspıralı İsmail Bey'in (1851-1914) Kazanlı Âlimlerle Münasebetleri", *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 2018, V.5/ I.29.

HABLEMİTOĞLU, Necip, *Gaspıralı İsmail*, Bir Harf Yayıncılık, İstanbul 2004.

HABLEMİTOĞLU, Şengül, Necip, *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2005.

HIDIRALİYEV, Darhan, "Türkistan'da Cedit Hareketinin Fikri Kaynakları ve Abay", *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S.2, 1997, s. 65-90.

İGOREVNA, Tatyana, *Liviya v Mejimperialistiçeskih Protivoreçiyah (1911-1915 gg.)*, Dissertatsiya na Sonskanie Uçenoy Stepeni Kandidata İstoriçeskih Nauk, Sankt Peterburgskiy Gosudarstvenniy Universitet, Sankt-Peterburg 2105.

İZDATELSTVO Nauka, VTOROY Tom, *İstoriya İtalii*, Akademiya Nauk Sssr İnstitut Aseobşey İstorii, Moskva, 1970.

Kadın, Âlem-i Nisvan, S. 26, 1910.

KALSIN, Berrin, "İsmail Bey Gaspıralı ve Tercüman Gazetesi", *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, C.2/ S.2, 2014, s. 95-115.

KANLIDERE, Ahmet, "Rusya Müslümanlarının Kongrelerinde Kadın Sorunu (1905-1917)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.2, 2000, s. 131-140.

KIRIMAL, Edige Mustafa, "İsmail Bey Gaspıralı", *Türkler Ansiklopedisi*, C.18, Yeni Türkler Yayınları, Ankara 2002, s. 485-487.

KOÇ, Elif, “Çarlık Dönemi Azerbaycan Matbuatı Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi Fakültesi Dergisi*, S.60, 2018, s. 181-196.

KOLBAŞI, Ahmet, *İdil-Ural Türkleri’nde XIX. Yy’ın Başlarında Eğitimde Yenileşme Hareketleri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989.

KURAT, Akdes Nimet, “Kazan Türkleri’nin Medeni Uyanış Devri”, *AÜDTCF Dergisi*, C.24/ S.3-4, Ankara 1966, s. 148-149.

MARAŞ, İbrahim, *İdil-Ural Türklerinde Cedidcilik (Yenilikçilik) Hareketi (1850-1917)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2000.

MEHMETOV, İsmail, *Türk Kafka’sında Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.

MEMMEDOVA, Ragibe, “Işık” Gazetesinin İmparatoriçe Aleksandra Fyodorovna’ya Takdim Edilmesi”, *Işık Kadın*, S.1, 2014, s. 54-58.

Mustafa Bey Alibeyov, “Kaldır Ellerini Yukarı, Ben Güçlüyüm!”, *Işık*, S. 28, 24 Eylül 1911, s. 2-3.

ORTAYLI, İlber, “Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.9, İstanbul 1978, s. 343-362.

ÖZDEMİR, Emin, “20. Yüzyılın Başında Kazak Aydınlanmasında Kadın Teması”, *Bilgi Dergisi*, S. 54, 2010, s. 211-230.

ÖZKAN, Fatma, “Fatih Kerimi’ nin Türk Kadınına Bakışı”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.20, 2006, s. 101-108.

PINARER, Ataalp Kadir, İsmail Gaspıralı ve Kırım Tatar Milli Hareketi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

SAGLIK ŞAHİN, Gürcü Selcan, “İsmail Gaspıralı, Türk Kadını ve Âlem-i Nisvan Dergisi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.11/ S.4, 2014, s. 210-223.

SÜLEYMANOV, Manaf, *Eşittiklerim Okuduklarım Gördüklerim*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1987.

SWIETOCHOWSKI, Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, Bağlam Yayınları, 1985.

Şark Kadınları, Âlem-i Nisvan, S. 26, 1910.

Telgraf Haberleri, *Işık*, S. 32, 19 Kasım 1911.

Telgrafat, *Işık*, S. 29, 8 Ekim 1911.

Telgrafat, *Işık*, S. 30, 22 Ekim 1911.

Telgrafat, *Işık*, S. 31, 5 Kasım 1911.

TÜRKYILMAZ, Selçuk, *İsmail Gaspıralı'nın Eğitim Anlayışı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

YALVAR, Cihan, "Türk Dünyasının Sönmeyen Ateşi: İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914)", *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, C.1/ S.2, 2017, s. 1-22.

YEŞİLOT, Okan, *Hacı Zeynelabidin Tagiyev*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.

YETİŞGİN, Memet, BAŞKAN, Ömer Fatih, "Trablusgarp Savaşı'nda İngiliz Teğmen Herbert Gerald Montagu'nun Faaliyetleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.7/ S.3, 2018, s. 1536-1553.

ZENKOVSKY, Serge A., *Rusya'da Türkçülük ve İslam*, Güncel Yayıncılık, Ankara 2000.

